

været bedre, om statistikken ikke havde været saa sammentrængt. Imidlertid er det forbavsende, som det er lykkedes udgiveren at samle summen af de mange hundrede bind toldregistres oplysninger i saa faa bind og paa en saa overskuelig maade, og rent utrolig er det, saa mange unormale tilfælde der er blevet plads til i de smaa parantesiske indskud i specifikationerne.

Tabellernes store værdi og anvendelighed er almindelig kendt og anerkendt, og principperne for deres opstillinger fremgaar klart og tydeligt af indledningerne. Alt dette har det forekommet mig unødvendigt at gentage. Det har her været hensigten at gøre opmærksom paa, at Nina Bangs opfattelse: at det var muligt at tilvejebringe en statistik, hvor de rene tal talte udtømmende og uden kommentarer, ikke har holdt stik over for den senere udvikling. Værdien af regnskaberne selv og udgiverens arbejde er ikke blevet mindre af den grund. En dybere forstaaelse af regnskabernes hele karakter og en klar opfattelse af deres begrænsning vil tværtimod give dem øget betydning. Som tabelværket foreligger i øjeblikket, er det en uvurderlig, men tillige en yderst farlig historisk kilde, fordi der ikke er givet anvisning paa at bruge den. Den ukyndige anser den for en ufejlbarlig universalkilde, griber løs og misbruger den, mens den kyndige forsigtigt holder sig tilbage, for sundtoldsmaterialet giver ikke umiddelbart noget »tro spejlbillede« af Østersø-handelens udvikling; det er i virkeligheden et meget vanskeligt og yderst kompliceret instrument; først naar man kender hjælpemidlerne og forstaar at benytte dem, kan man faa instrumentet til at tone rigtigt. *Aksel E. Christensen.*

Otto Brandt: Caspar von Saldern und die nordeuropäische Politik im Zeitalter Katharinas II. Erlangen og Kiel 1932.

Dansk Historieforskning — i nyere Tid repræsenteret af P. Vedel, Edv. Holm og Aage Friis — har udførlig skildret Caspar von Salderns Virksomhed og fremhævet hans Betydning for den endelige Løsning af det aarhundredgamle dansk-gottorpske Mellemværende. I det hele og store har den betragtet og fremstillet den russisk-gottorpske Forhandler som en overmaade tvivlsom Karakter, Diplomat af Rang og Embede, dog snarere en professionel Agent og Mellemand, til Fals for Penge og Udmærkelser, lejlighedsvis med en betydelig Indflydelse, men dog adskilt af en Eventyrer, hvem alene de urolige Forhold ved Christian VII's Hof og i danske Regeringskredse gav Muligheden for at spille en afgørende Rolle. Otto Brandts nye Biografi har ikke alene for-

oget vor Viden om disse Forhold, men giver for første Gang en Skildring af Mandens Forudsætninger og Karakteregenskaber og bestemmer hans Plads i den historiske Udvikling. Otto Brandt stiller med Rette Fremstillingen af de historiske Fakta i Forgrunden, men er samtidig saa paavirket af den moderne »idéhistoriske« Skole, at han i sin Vurdering af Menneskers og Tidsaldres historiske Indsats stræber at forstaa og analysere de ledende Ideer, i hvis Tjeneste og Aand de øvede deres Gerning. Ogsaa Otto Brandts Værk forkyn-der, at Nationer og deres ledende Mænd ikke blot benytter Statens Magtmidler til at fremme materielle Interesser, men bevidst eller ubevidst handler i Overensstemmelse med Staternes dybeste Livskrav. Den foreliggende Saldern-Biografi kan tillige lære danske Historikere, at vort Fædreland aldrig har været en isoleret Enklave i det europæiske Statssamfund. Ogsaa et forholdsvist snævert Emne faar først sit rette Perspektiv, naar det bliver betragtet som Led i et større Hele.

Forberedelsen af Værket har staaet paa i en længere Aarrække. En ung Historiker Max Vosgerau havde allerede indsamlet adskilligt Stof, da Krigen udbrød og bragte ham Døden. Otto Brandt tog Opgaven op og skaffede sig et større og sikkert fuldstændigt Materiale: Salderns efterladte Papirer paa Schierensee og Hedemann-Heespens Arkiv paa Deutsch-Nienhof, Reventlowske og Bernstorffske Brevsamlinger paa Jersbek, Altenhof og Stintenburg, danske Akter i Rigsarkivet i København og gottorpske i Oldenburg, Sager i Arkiverne i Berlin og Stockholm, samt ikke mindst de ved nordisk Samarbejde tilvejebragte Filmgengivelser af Papirer i Moskva-Arkivet. Særlig Betydning har Salderns og J. H. E. Bernstorffs Korrespondance med deres hemmelige Mellemand Borgmester F. W. Otte i Eckernförde. Det er en Selvfølge, at Otto Brandt kender og har udnyttet den danske og tyske historiske Litteratur.

De diplomatiske dansk-russiske Forhandlinger var i Forvejen kendt, og meget nyt er derfor heller ikke kommen frem ved den fornyede Gennemgang af Akterne. Undtagelser danner bl. a. Skildringen af det danske Forsøg paa at fremskynde Mageskiftetraktatens Iværksættelse saavel som af Salderns Holdning efter 17. Januar. Salderns Kamp mod J. H. E. Bernstorffs personlige og politiske Modstandere har ligeledes foreligget oplyst. Otto Brandts haandfaste — undertiden for haandfaste — Behandling trækker Linjerne skarpere op, men bidrager ogsaa til at forenk- le det komplicerede Spil. Hist og her har han føjet nye Træk til Billedet og f. Eks. meddelt Oplysninger om Salderns Kritik af Saint Germain's Hærledelse og Bestræbelser for — i det russisk-danske Forbunds Interesse —

at forøge Danmarks Militærmagt. Med Interesse læser man Skildringen af Salderns Virksomhed som Administrator af det gottorpske Holsten. I den oplyste Enevældes Aand og ledet af Onsket om, at det lille Landskab ved Overgangen til Danmark skulde være i rig og blomstrende Tilstand, gennemførte han som Præsident for et nyoprettet Generaldirektorium en Række administrative og sociale Reforme, afskaffede Fællesskabet og synes at have anbefalet Livegenskabets Ophævelse paa Domænegodserne, gjorde i hvert Fald Begyndelsen paa Cronshagen, fik Landevejene forbedret og adskillige Byggeforetagender iværksat samt forberedte en ny og bedre Tid for Universitetet i Kiel. Ligeledes har det Interesse at faa Oplysninger om Salderns nære Forhold til Hertug Friedrich August af Oldenburg og Bestræbelser for, at den oldenburgske Stat handlede i nøje Overensstemmelse med Rusland og Danmark. En glansfuld og levende Skildring af Salderns sidste Leveaar paa Schierensee og Interesser for Kunst og Havedyrkning, der gjorde det holstenske Herresæde til en nordeuropæisk Seværdighed, afslutter Biografien.

For en væsentlig Del beror Værkets Værdi paa Redegørelsen for Salderns Forudsætninger og personlige Udvikling. Utvivlsomt var han Opkomlingen, der ved alle Midler vilde opnaa en »Plads i Solen«, skaffe sig Magt og Rigdom og sikre Slægten en anset Stilling. Det hører dog med til Billedet, at han var Ætling af holstenske Bønder og gottorpske Forvaltningsembedsmænd og fast forankret i deres Traditioner. Oprindelsen forklarer adskilligt af hans Optræden, tillige at han selv og hans Slægt havde lidt under Følgerne af Gottorpernes ulykkelige Skæbne og Mislighederne ved den elendige Administration. Hans Karakter havde mange frastødende Træk, kynisk Egennytte og utæmmet Brutalitet; andre Egenskaber: bondeagtig Godmodighed og usnobbet Robusthed virker forsonende. Otto Brandt kan anføre mange Citater, der giver et levende Billede af hans sammensatte Personlighed og drastiske Udtryksform. Mere Skepsis vækker Fremhævelsen af hans »starke Wahrheits- und Gerechtigkeitsliebe« og »ausgeprägten religiös-sittlichen Weltanschauung«. Selvhævdelsen og Egennytten udelukker ikke, at han med alle Hjerterødder var knyttet til sin holstenske Hjemstavn og udfra egne og Slægtens bitre Erfaringer oprigtig ønskede at skabe den en ny og rigere Fremtid under den danske Konges Scepter. Otto Brandts vante Tilbøjelighed til at potensere Udtrykkene — naar han f. Eks. taler om Salderns »hoher Idealismus« og »heilige Ueberzeugung« — giver uvilkaarlig Bagslag, men bør ikke forhindre, at man anerkender de ideelle Motiver, der ogsaa var bestemmende for hans Optræden.

Bogen er i mange Henseender en »Ehrenrettung« for Saldern og giver Grundlaget for en retfærdigere Vurdering. Danske Historikere har været tilbøjelige til at fremstille ham som det bestukne Redskab. Otto Brandt gaar utvivlsomt til den modsatte Yderlighed. Lad være, at det laa i Tidens Aand — og ikke mindst var legitimt ved det russiske Hof, at Diplomater modtog kontant Vederlag for deres Virksomhed; sikkert er det, at Saldern har drevet Kotymen til dens yderste Grænse. At hans Stilling stillede mange Krav kan neppe forsvare den enestaaende Ublufærdighed, med hvilken han gennemførte sine Fordringer. Rimeligvis med Rette afviser Brandt Beskyldningerne for ligefremt Bedrageri; vanskeligere er det at betragte Salderns sidste Udpresninger som Udslag af Ønsker hos en »Abkömmling treuer Diener und Untertanen der kleinen Gottorper Dynasten deren altem dänischen Gegner seine wie seines Herrscherhauses Ueberlegenheit . . . fühlbar [zu] machen«. Tilbage bliver det historiske Faktum, at Saldern har drevet sine Pengetransaktioner ud i Konsekvenser, som ogsaa faldt Datiden for Brystet. Man kan indrømme Brandt, at han ikke var købt; betalt var han i hvert Fald. Lad det være Tidens Skik; »sittlich« kan det aldrig blive. Til syvende og sidst er det Salderns bedste Forsvar, at han trods alle Pengetilskud og ligefremme Bestikkelser aldrig følte sig afhængig af de danske Ministre, men formaaede at hævde sin Selvstændighed.

Caspar von Saldern udfoldede maaske sine største Evner, da han i Aarene omkring 1762 vandt Indflydelse over Peter III og alligevel bevarede sin Stilling under Katharina II. Naar han optraadte paa større Skuepladser, kom han i Reglen tilkort. Som Forhandler om et almindeligt »nordisk Forbund« maatte han opleve, at J. H. E. Bernstorff undveg hans Tilnærmelser og Frederik den Store slog ham Kortene af Haanden. Da han i 1771 blev russisk Gesandt i Warschau, kom han i Strid med samtlige polske Partier og maatte rømme Marken. En Tid saa det ud til, at han ved at svigte sin Støtte og Velgører, den russiske Udenrigsminister Panin, skulde naa op paa Magtens højeste Tinder. Resultatet blev et forsmædeligt Nederlag. Da han dumdrigt fortsatte sine Intriger og muligvis arbejdede paa at gøre Tronfølgeren til Kejserindens Medregent, blev hans Skæbne beseglet og hans Indflydelse brudt.

I Historien lever han alene som den sejrriige Forkæmper for Løsningen af det dansk-gottorpske Mellemværende.

Krisen 1762 lægger for Dagen, at det gottorpske Spørgsmaal havde europæisk Betydning. Alligevel falder det vanskeligt at anerkende Otto Brandts Betragtning, at »die Ruhe der nordischen Welt in weitgehendem Masse davon abhing, ob diese Angelegen-

heit aufs neue zur Diskussion gestellt würde oder gar einer neuen Lösung entgegenführt werden sollte«. For det 18. Aarhundredes Danmark var Spørgsmaalet af vital Interesse og derfor vel den væsentligste Faktor i vor samlede Udenrigspolitik. For Sverige og Rusland kunde det alene i visse Situationer faa afgørende Betydning, medens det for de øvrige Stater var Brikken i et Spil, hvor Indsatsen i Virkeligheden gjaldt andre Værdier. Det vil fore for vidt at gendrive, men skal eksempelvis understreges, at man neppe vil kunne opretholde Paastanden om, at det gottorpske Spørgsmaal under de store europæiske Allianceforhandlinger i 1725 (om det hannoveranske Forbund og om Forbundet i Wien) har »die eine europäische Mächtegruppe zusammen[ge]kittet, während die andere durch den Gegensatz zu ihr in ihrer eigenen Politik bestimmt wurde«. Otto Brandt har i et Foredrag (offentliggjort i Hist. Zeitschr. Bd. 140 S. 550 fl.) fremhævet Østersomagternes Bestræbelser for at opretholde »Roen« og »Ligevægten« i Norden og betragter dem med Rette som Karakteristika for den oplyste Enevældes Udenrigspolitik. Løsningen af det gottorpske Spørgsmaal var et vigtigt Led i denne Politik, men faar dog først sit rette Perspektiv, naar den ikke fremstilles som Maal, men som Middel i Magtkampe, der fandt deres endelige Afgørelse paa andre Fronter.

Selv paa denne Baggrund bliver Caspar von Saldern en historisk Personlighed, som ikke alene tjente egne lavtliggende Interesser, men handlede i større Ideers Tjeneste. Til syvende og sidst er det Otto Brandts største Fortjeneste at have paavist, at han ikke var den tvivlsomme diplomatiske Agent, men en politisk Personlighed som ud fra sin inderste Overbevisning arbejdede paa en tilfredsstillende Løsning af det gottorpske Spørgsmaal og for »Nordens Ro«. Den dansk-tysk-norske Helstat — d. v. s. vort Fædreland i det 18. Aarhundrede — har Saldern været en god Mand. Hvor stærkt han end har fremhævet Ønsker om at sikre »Nordens Ro«, kan det neppe være Tvivl underkastet, at han først og fremmest har været ledet af Hensynet til sin holstenske Hjemstavn og — sammen med sin Modpart ved det endelige Opgør Ditlev Reventlou — var besjælet af Ønsket om at sikre den en lys og lykkelig Fremtid: »... der begeisterte Glaube an die Idee des Gesamtstaates der Dänen, Norweger und Schleswig-Holsteiner in freiem Nebeneinander und nahem Zusammenleben sowie in gegenseitiger Achtung umfassen sollte, die heilige Überzeugung, dadurch der »Ruhe des Nordens« ja der Menschheit zu dienen; das waren die Triebkräfte ...«, som ledede de to Mænd og trods alle Modsætninger forenede dem i enig Handling. Dansk Historieskrivning har lejlighedsvis opkastet Problemet, om det

ikke havde været til Danmarks Lykke, at Rusland havde bevaret Fodfæstet ved Landets Sydgrænse og saaledes ved det 19. Aarhundredes Midte var bleven direkte Part i det dansk-tyske Mellemværende. Bortset fra, at ingen vel kan tro, at en saadan territorial Besiddelse skulde have overlevet Napoleonstidens Omvæltninger, er Betragtningen uholdbar. Begivenhederne 1762 fører Beviset for, at det i det 18. Aarhundrede var en altovervejende dansk Statsinteresse at bringe det gottorpske Mellemværende til Afslutning. Set paa en endnu større Baggrund maa man vel ogsaa med Otto Brandt betragte det som en Lykke, at Mageskiftet og Oprettelsen af det selvstændige Hertugdømme Oldenburg har forhindret, at Moskovitterne satte sig fast ved Østersø og Nordø og derfra havde kunnet gribe bestemmende ind i Vesteuropas Skæbne. Paa sit Dødsleje i 1786 har Caspar von Saldern i et Brev til A. P. Bernstorff udtalt sin Forvisning om, at Efterverdenen engang vilde anerkende hans Fortjenester af Danmark. Med Rette betoner Brandt, at den ofte ubehagelige Afhængighed af Rusland, som blev en af Mageskiftets umiddelbare Følger, var en forbigaaende Ulempe. I Virkeligheden har A. P. Bernstorffs Livsværk: Opretholdelsen af Neutraliteten, Løsningen af det gottorpske Spørgsmaal — og dermed Salderns Indsats — til nødvendig Forudsætning.

Otto Brandt optrækker ogsaa en anden Linje: Fra Gennemførelsen af Mageskiftet til det 19. Aarhundredes slesvig-holstenske Bevægelse. Selv om han falder for Fristelsen at give Konturerne altfor skarpe Omrids — Saldern bliver intet mindre end »der Retter der Sonderstellung Schleswig-Holsteins im Rahmen des dänischen Gesamtstaates und im gewissen Sinne auch schon des deutschen Charakters der obersten Verwaltung der Herzogtümer und dieser Lande selbst« — er der adskillige Forhold — at Ridderskab og Adel fik flere Muligheder for at optræde som en Enhed, Bestemmelserne til Fordel for Kiels Universitet saavel som Nyorganisationen af Tyske Kancelli — der berettiger dette Synspunkt. Alligevel rummer Paastanden en Overdrivelse og en Forskydning af Problemet. Opgøret 1767/73 blev en Sejr for det slesvig-holstenske Aristokrati, men gav det kun middelbart forøgede Muligheder for Hævdelsen af Hertugdømmernes Særstilling. Det kan hverken — fra tysk Side — anføres til Fordel for Mageskiftepolitikken eller — fra dansk Side — benyttes som Grundlag for en Kritik af dens Gennemførelse, at en fortsat Deling af Holsten kunde have svækket og sinket Udviklingen af Hertugdømmernes Partikularisme. Ikke Mageskiftet som saadant, men den danske Regerings Politik efter 1773 — om den har forsømt Muligheder for at styrke den

fælles Statsfølelse — bliver afgørende for den historiske Dom over Lederne af den dansk-tyske Helstat.

Det er en væsentlig Fortjeneste ved Otto Brandts Værk om Caspar von Saldern, at det med forøget Viden og fra et nyt Synspunkt rejser Problemer, hvis Besvarelse er afgørende for Skildringen af den danske Stats Historie i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede.

Axel Linvald.
